

Životní tranzice v dospělosti z pohledu životní dráhy: přehledová studie

Life Transitions in Adulthood from a Life
Course Perspective: a review study

Katarína Millová

Psychologický ústav AV ČR

Psychologie a její kontexty 11 (1), 2020, 5–22
<https://doi.org/10.15452/PsyX.2020.11.0001>

Abstrakt Změna načasování i pořadí životních událostí v dospělosti jako je ukončení studia, vstup do manželství, založení rodiny nebo i odchod do důchodu a jejich souvislosti s psychosociálním fungováním člověka jsou oblastmi, které zkoumá teorie životní dráhy. Jde o multidisciplinární přístup integrující psychologické, sociologické, historické i demografické hledisko a další oblasti. Studie se zabývá životními událostmi v dospělosti a s nimi souvisejícími tranzicemi a trajektoriemi, jejich načasováním a celkovým uspořádáním z pohledu životní dráhy. Věnuje se dvěma nejčastějším přístupům ke studiu životních tranzic: analytickému, který sleduje jednotlivé tranzice a holistickému, který studuje komplexní vzorce životních trajektorií. Významný prostor je věnován de-standardizaci, individualizaci a dalším změnám v životní dráze, které se týkají především načasování a pořadí životních tranzic, limitům v současném výzkumu a také možnostem budoucího výzkumu životní dráhy.

Klíčová slova de-standardizace, tranzice, trajektorie, životní dráha, životní událost.

Abstract Changes in the timing and order of adult life events such as the end of studies, marriage, starting a family or retirement, and their relations to the individual psychosocial functioning of a person are objects of a substantial body of research, especially in current developmental psychology and longitudinal research in other related areas. A multidisciplinary approach to the study of life course, which, in addition to psychological aspects, integrates sociological, historical, or demographic dimensions, presents an important theoretical framework for this study. A significant part of the life course approach

adopted here focuses on life events and related turning points – life transitions together with more complex trajectories, their timing, order, frequency, and overall organization. Even though the life course approach has its origins in sociology, it is mainly psychological research that enables the study of psychosocial antecedents and correlates of these transitions and trajectories, such as gender, socioeconomic status, temperament, personality traits, well-being or social functioning. In the life course research, there are two most common frameworks studying life events and life transitions: the analytical (microscopic), which follows individual transitions, and the holistic (macroscopic), which studies complex patterns of life trajectories. Although the analytical framework is more frequent, the holistic is preferred especially from the theoretical point of view. Besides the analytical and holistic frameworks, the life course research also works with the objective and subjective perspectives on life course, as well as with real (already experienced) and expected life course, which is most common in adolescent research. An important part of the life course research is dedicated to de-standardization, individualization, and other changes in the course of life, which concern in particular the timing and order of life transitions, especially the length of study, marriage and parenthood. These changes are frequently discussed in the current life course approach in the context of changing societal and individual requirements. Even though the modern life course approach stems from large, complex and often longitudinal studies using advanced methodological procedures, it also deals with many deficiencies that limit current research, such as the methodological design or emphasis put solely on a few aspects of life transitions or life trajectories.

Keywords de-standardization, transition, trajectory, life course, life event.

Uplynulá desetiletí přinesla významné společenské změny, které ovlivňují vývoj a fungování člověka v dospělosti. Týkají se především naplňování vývojových úkolů, prožívání životních událostí, které formují vývoj v dospělosti a změn v jejich načasování a uspořádání v životě. Ačkoli jsou tyto změny v současném výzkumu studovány především v první polovině života (odkládání vstupu do manželství, prodlužování studia nebo zvyšování věku při zakládání rodiny; Arnett, 2015; Štípková & Kreidl, 2012), jejich důsledky přetrvávají dlouho do dalších období dospělosti. Ovlivňují tak psychosociální fungování člověka na několik desítek let.

Cílem této přehledové studie je poskytnout přehled o jednom z nejdůležitějších a v současnosti nejvyužívanějších přístupů ke studiu načasování a uspořádání životních událostí v dospělosti – životní dráze (Elder, 1994) a jejich psychosociálních prediktorech a důsledcích. Významnost tématu dokládá i nedávné speciální číslo uznávaného časopisu *Advances in Life Course Research* (Bernardi, Huinink, & Settersten, 2019), jehož příspěvky poukazují na jeho aktuálnost a výrazný multidisciplinární přesah.

Jelikož se většina dosavadních studií zabývá tranzicemi probíhajícími spíše v první polovině dospělosti (např. ukončení studia, osamostatnění se od rodičů, založení rodiny; pro přehled Settersten, 2007), i tato studie se zaměří především na tranzice, které se odehrávají zejména v mladé a ve střední dospělosti. Kromě monografií zabývajících se životní dráhou a kapitol v monografiích, přehledová studie vycházela z 62 časopiseckých studií z mezinárodních databází EBSCO, JSTOR, ProQuest Central a Science Direct (klíčová slova: life course, life event, pathway, trajectory, transition).

Teoretické zakotvení životní dráhy

V posledním půlstoletí se výzkum životní dráhy rozvíjel jako multidisciplinární studium celého lidského života. Na začátku 20. století ještě jako sociologie životní dráhy navazovala zejména na teorii životního cyklu a teorie generací (např. Mannheim & Kecskemeti, 1964). Od 60. let 20. století se rozvíjí teorie životní dráhy, ve které se sociologická rovina propojuje s rovinou psychologickou a historickou (Elder, 1974), později zohledňuje i poznatky z antropologie, demografie nebo ekonomie (Mayer, 2009). V českém prostředí životní dráhu zkoumají různé vědecké disciplíny zabývající se fungováním v dospělosti (např. andragogika; Jochmann, 1992), především však sociologie, a to už od 80. let 20. století (Nový, 1989). Životní dráze se systematicky věnuje zejména sociologie životní dráhy, často z hlediska mezigeneračních proměn v partnerské, rodinné a pracovní oblasti (Hasmanová Marhánková & Kreidl, 2012; Hašková, 2014; Chaloupková, 2006, 2010a) nebo v souvislosti s metodologickými otázkami výzkumu životní dráhy (Hašková & Dudová, 2014; Chaloupková, 2009; Štastná, 2011; Vítečková, 2010). V psychologii se životní dráhou starší modely zabývaly zejména v kontextu tzv. biodromální psychologie (Koščo, 1971, 1986), novější psychologické výzkumy vycházející z modelu životní dráhy se zabývají konkrétním obdobím (např. vynořující se dospělostí; Lacinová, Ježek, & Macek, 2016) nebo celou dospělostí (Gillernová, Kebza, & Rymeš, 2011), i s využitím kvalitativního přístupu ke studiu životní dráhy (Čermák, 2006).

Teorie životní dráhy (Elder, 1994) popisuje život člověka na základě interakce pěti principů: historického času a místa, načasování životů, celoživotní podstaty vývoje, lidské činnosti v rozhodování a jednání a vzájemné propojenosti lidských životů. Princip propojenosti životů je pro tuto přehledovou studii klíčový – odkazuje nejenom na vzájemné ovlivňování životů blízkých lidí, ale také na provázanost jednotlivých oblastí života u jediného člověka: akademické, partnerské, rodinné i pracovní. Z tohoto hlediska teorie pohlíží na život jako sérii vzájemně propojených životních událostí, které jsou poměrně krátké a mohou vést k změnám v životě – tranzicím. Tranzice mohou být individuálně či společensky normativní (např. vstup do školy, plnoletost, války, ekonomická recese) nebo nenormativní (rozvod, nemoc). Jejich obsah a načasování je závislé na biologických, historických, demografických i společenských faktorech a zároveň se mění i v průběhu života člověka: zatímco v první polovině života převažují normativní tranzice, se zvyšujícím věkem podíl nenormativních tranzic (zejména událostí spojených se ztrátou) narůstá. Mezi nejčastěji zkoumané tranzice patří vstup do manželství, založení rodiny, začátek práce na plný úvazek, odstěhování se od rodičů a ukončení vzdělání. Settersten (2007) je popisuje jako *velkou pětku životních tranzic*. Životní tranzice mají několik základních vlastností: mohou být předčasné nebo opožděné (*načasování*), jsou uspořádané typickým nebo méně typickým způsobem (*pořadí tranzic*), mohou se objevovat těsně za sebou nebo naopak s větším časovým odstupem (*hustota tranzic*) a mají určité věkové a časové ohraničení (*trvání tranzic*). Jelikož jsou propojené, vzájemně se ovlivňují: například dokončení studia může ovlivnit načasování vstupu do zaměstnání na plný úvazek nebo založení rodiny. Krátkodobé životní tranzice se vzájemně propojují do komplexnějších *vývojových trajektorií* (např. pracovní, rodinná trajektorie), které pokrývají delší časová období života (pro přehled Elder, 1994).

Život každého člověka je podle teorie životní dráhy zakotven v historickém a společenském prostředí, které ovlivňuje jeho rozhodování, prožívání tranzic a průběh trajektorií: očekávání společnosti, zvyky nebo normy je mohou urychlit nebo zpomalit, a dokonce vést k významným změnám v celé životní dráze. Věkové normy nabyly důležitost pro životní dráhu se vznikem moderní společnosti a staly se nástrojem významné struktury života (Chaloupková, 2010b; Shanahan, 2000; Pařízková, 2012). Starší sociologické i psychologické teorie popisují konkrétní vývojové úkoly vázané na jednotlivá vývojová období (teorie vývojových úkolů; Havighurst, 1972) nebo alespoň obecnější očekávání spojená s konkrétním věkem (teorie sociálních hodin; Neugarten, 1979), jejichž dodržování je zajištěno systémem sankcí. Shanahan (2000) v této souvislosti popisuje zakotvení činnosti jedince v širším prostředí (*bounded agency*), Elder (1994) zase (ne)soulad tranzic a trajektorií vzhledem k širšímu prostředí (*goodness of fit*). Novější přístupy však poukazují i na oboustrannost tohoto vztahu (Schulenberg & Schoon, 2012). Nejenom historické změny ovlivňují individuální fungování, ale také individuální fungování může ovlivnit fungování širší společnosti: například nárůst věku při založení rodiny pod vlivem společenských změn vede zpětně ke změně norem a postojů ve společnosti (Johnson, Crosnoe, & Elder, 2011).

Přístupy ke zkoumání životní dráhy

Současné výzkumy přistupují ke zkoumání životní dráhy různým způsobem. Některé hodnotí životní dráhu z objektivního hlediska, jiné zohledňují spíše subjektivní pohled. *Objektivní přístup* se zabývá normativním reálným načasováním a pořadím tranzic (např. ukončení školní docházky nebo věk vstupu do manželství; Hogan, 1978; Mouw, 2005), *subjektivní pohled* je založen na jedinečném hodnocení životních zkušeností a často je spojen se subjektivním načasováním událostí. Jde o subjektivní představy a očekávání, v jakém věku by konkrétní tranzice měla v životě člověka proběhnout (Eliason, Mortimer, & Vuolo, 2015).

Objektivní i subjektivní přístup se propojují ve výzkumech *očekávané životní dráhy*. Ta bývá zjišťována na základě očekávaného „pravého“ nebo „nejlepšího“ času a pořadí, ve kterých by měla životní událost nebo tranzice proběhnout (např. mezinárodní výzkum Evropské sociální sondy, český výzkum Naše společnost; Chaloupková, 2010b; Štípková & Kreidl, 2012). Normy každé společnosti a její očekávání ovlivňují všechny členy společnosti a ovlivňují i očekávání pořadí a načasování životních tranzic. Zde se dosavadní výzkumy zaměřily především na adolescenci a mladou dospělost a zjistily, že ačkoli se tato očekávání v průběhu adolescence měnila, významně reflektovala normativní očekávání společnosti. K individuálním rozdílům v načasování a pořadí tranzic přispívají především charakteristiky jako rodinné zázemí, genderové rozdíly, vlastní postoje nebo aspirace ke vzdělání (Beal, Crockett, & Peugh, 2016; Peterson, 1996). Další studie však poukazují na to, že očekávání načasování životních tranzic závisí na věku. Zatímco v adolescenci a mladé dospělosti je více normativní (Krahn, Chai, Fang, Galambos, & Johnson, 2018), čím je člověk starší, tím víc očekávané tranzice umísťuje do pozdějšího věku ve srovnání se společenskou normou (Chopik, Bremner, Johnson, & Giasson, 2018).

Nejčastější přístupy k životní dráze však představují analytický a holistický přístup (Mayer, 2009; Nico, 2014). *Analytický přístup* sleduje jednotlivé, často izolované tranzice a jejich načasování a pořadí. *Holistický přístup* se zabývá celistvými trajektoriemi (např. pracovní, rodinná oblast) a je více zaměřen na životní dráhu jako celek. Zároveň studuje větší počet životních tranzic v delším časovém rozsahu, načasování a pořadí (Mayer, 2009).

1. Analytický přístup k životní dráze

Studium jednotlivých tranzic v dospělosti sahá až do začátku 20. století, a především zpočátku se zaměřila pouze na *načasování tranzic*. Modely vycházející z načasování vývoje jsou silně inspirovány normativními přístupy, zejména teorií vývojových úkolů, která vychází z očekávaného naplňování biopsychosociálních vývojových úkolů v jednotlivých obdobích vývoje (Havighurst, 1972) nebo teorií sociálních hodin, která pracuje se společensky vhodným (očekávaným) načasováním významných životních událostí (Neugarten, 1996). Na rozdíl od starších studií (Rindfuss, Swicegood, & Rosenfeld, 1987), které z hlediska načasování tranzic popisovaly normální a deviantní životní dráhu, v současnosti důraz na normativitu načasování tranzic výrazně poklesl (Nico, 2014; Ramos, 2018).

Životní tranzice související se vstupem do manželství a založením rodiny jsou zkoumány nejčastěji. Ačkoli manželství v některých společnostech ztrácí svůj význam (Furstenberg, 2010) a dochází k jeho odkládání do vyššího věku, stále zůstává pro mladé lidi důležitým znakem dospělosti (Arnett, 2015; Kreidl & Štípková, 2012; Oesterle, Hawkins, Hill, & Bailey, 2010). Řada výzkumníků považuje ukončení vzdělání a založení rodiny za dvě nejpodstatnější tranzice, které určují načasování dalších životních tranzic, jako je vstup do zaměstnání nebo manželství (Grant & Furstenberg, 2007; Oesterle et al., 2010). Zejména u rodičovství je důležité, zdali se jedná o matky nebo otce: dřívější mateřství urychluje nástup i dalších tranzic (osamostatnění se od rodičů, partnerského vztahu a vstupu do zaměstnání), zatímco dřívější načasování otcovství je spojeno pouze s dřívějším partnerským vztahem (Kokko, Pulkkinen, & Mesiäinen, 2009; Koropecjy-Cox, Pienta, & Brown, 2007).

Další oblastí zkoumání je *pořadí jednotlivých, samostatných tranzic*, ve srovnání s výzkumem jejich načasování je však méně rozsáhlá. Jedním z důvodů je i poměrně metodologicky a časově náročné zpracování detailních záznamů o pořadí životních tranzic, které mnohdy do široce koncipovaných výzkumů není možno včlenit (Jackson, 2004). Starší studie (např. Hogan, 1978) dávají důraz spíše na očekávané (normativní) pořadí tranzic, další výzkum však již více reflektuje společenské změny, které vedly ke změnám v pořadí tranzic: postupně zvyšující se vzdělání ovlivňovalo pořadí dalších životních tranzic, jak v oblasti zaměstnání, tak v oblasti rodiny (např. založení rodiny před ukončením vzdělání; Furstenberg, 2010; Nico, 2014).

Psychosociální prediktory a souvislosti

Psychosociální charakteristiky načasování a pořadí jednotlivých tranzic jsou poměrně systematicky zkoumány z hlediska a) prediktorů (zejména z dětství a dospívání) nebo b) dopadu (následků) na aktuální fungování. První skupinou prediktorů jsou *charakteristiky rodiny původu*, například její socioekonomický status: jeho nižší úroveň u rodiny původu vede k dřívějším načasování počátku partnerských vztahů nebo rodičovství. Naopak, pozdější načasování životních tranzic je spojeno s vyšším statutem rodiny původu (Berthelon, Kruger, & Eberhard, 2017; Holden, Hockey, Ware, & Lee, 2018; Krahn et al., 2018). Kromě socioekonomického statusu jsou u životních tranzic jako ukončení vzdělání, osamostatnění se nebo založení rodiny důležité i další charakteristiky rodiny původu, například její stabilita, úplnost nebo (ne)přítomnost rizikového chování rodičů (Hoffert & Goldscheider, 2010; Juang & Silbereisen, 2001). Charakteristiky rodiny původu však neovlivňují pouze načasování pozdějších životních tranzic u potomků, ale také jejich pořadí a náplň. Pampel, Mollborn a Lawrence (2014) zjistili, že lidé pocházející z rodiny s vyšším socioekonomickým statutem častěji formalizují partnerský vztah vstupem do manželství a vnímají ho jako protektivní faktor, který poskytuje mnoho výhod v každodenním fungování.

Další skupinu prediktorů tvoří *demografické charakteristiky*, jako jsou genderová nebo etnická příslušnost. Genderové rozdíly se projevují především v načasování tranzic, které u žen obecně nastává dříve než u mužů (pro přehled Räikkönen, Kokko, Chen,

& Pulkkinen, 2012), u nichž se také častěji projevuje větší věková variabilita než u žen (Perrig-Chiello & Perren, 2005). Americké výzkumy v etnicky různorodé společnosti poukázaly na odlišné pořadí životních tranzic (zejména manželství a rodičovství; Oesterle et al., 2010), ale i na vliv náboženských tradic a hodnot v závislosti na geografickém umístění státu (Furstenberg, 2010).

Třetí skupina prediktorů souvisí s vlastními *osobnostními charakteristikami*. Výzkum Dennissena, Asendorpha a van Akena (2008) zjistil, že charakteristiky osobnosti v raném školním věku související se zvládáním náročných životních událostí jsou významnými prediktory načasování životních tranzic. Další výzkumy poukázaly na významnou roli temperamentu v dětství i dospělosti (Caspi, Elder, & Bem, 1988; Kerr, Lambert, & Bem, 1996). Mezi další zkoumané prediktory patří především problémové chování v adolescenci, které může být významným zdrojem netypického načasování životních tranzic v dospělosti (Juang & Silbereisen, 2001; Kokko, Pulkkinen, & Puustinen, 2000).

Starší výzkum *následků načasování a pořadí tranzic* vycházel z předpokladu, že události, které se objevují mimo normativního načasování (příliš brzo nebo příliš pozdě) nebo pořadí, mohou být vnímány jako více stresující a jejich nenaplnění nebo přesunutí do jiných vývojových období může vést k dalším problémům v psychosociálním fungování (tzv. *normativní hypotéza*; Elder, 1974; Havighurst, 1972; Neugarten, 1996). V návaznosti na tyto normativní předpoklady mnoho studií poukazuje na to, že netypické (nenormativní) načasování a pořadí tranzic negativně ovlivňuje další životní dráhu: například začátek rodičovství, který nastane „ve správný čas“, byl ve výzkumech spojen s vyšší obecnou osobní pohodou i s vyšší partnerskou spokojeností (Helms-Erikson, 2001; Holden, Lee, & Ware, 2013). Neustálé odkládání rodičovství (ale i jiných vývojových úkolů) může zejména v druhé polovině mladé dospělosti vyvolávat pocity úzkosti a silného společenského tlaku související s blížící se biologickou hranicí jeho naplnění (Schulz & Heckhausen, 1996). Tento proces však není zcela jednoznačný, jelikož v dalších výzkumech bylo rodičovství ve vyšším věku spojováno spíše s výhodami: vyšší kvalitou života spojenou se zdravím (Holden et al., 2018) nebo s vyšším pracovním úspěchem (Abele & Spurk, 2011).

V souladu s normativní hypotézou poukazují výzkumy předčasného mateřství v různých věkových kohortách žen (narozených mezi lety 1928 až 1978) a žijících v různých sociokulturních podmínkách (Chile, USA, Kanada, Finsko, Austrálie atd.) na velké problémy v následném psychosociálním fungování: nižší socioekonomické postavení (Koropecj-Cox et al., 2007; Pampel et al., 2014), nižší vzdělání (Holden et al., 2018), nižší osobní pohodu (Holden et al., 2013; Räikkönen, Kokko, & Rantanen, 2011), nestabilní kariéru (Berthelon, et al., 2017) a problémy v partnerských vztazích (Lee & Ryff, 2016). U mužů se tyto negativní důsledky u předčasného otcovství neobjevují (Kokko et al., 2009). Některé výzkumy však poukazují na to, že dřívější načasování životních tranzic souvisejících s rodinou může za určitých okolností přinášet i jisté výhody: longitudinální výzkum Bootha, Rustenbachové a McHaleové (2008) ukázal, že dřívější načasování těchto tranzic mělo pozitivní dopad na další fungování mladých lidí, kteří pocházeli ze znevýhodněného prostředí (špatné vztahy s rodiči, nižší školní motivace, rizikové chování atd.).

Na rozdíl od životních tranzic spojených s rodinou (kohabítace, manželství, narození dětí) má pozdější ukončení vzdělání (spojeno s dosaženou vyšší úrovní vzdělání) především pozitivní dopady: vede k méně rizikovému sexuálnímu chování (Grant & Furstenberg, 2007) a působí jako protektivní faktor i u dalších problémů v celkovém psychosociálním fungování (Rönka & Pulkkinen, 1998). Naopak, u nenormativního ukončení vzdělání, které však není spojeno s jeho vyšší dosaženou úrovní, se objevují častěji rizikové projevy, jako například nižší status zaměstnání nebo zvýšená pracovní nestabilita (Kokko, Pulkkinen, Mesiäinen, & Lyyra, 2008).

Výzkum normativního nebo netypického *pořadí tranzic* se zaměřil spíše na jejich prediktory než *následky*. Mnoho studií u sledování následků vychází z normativní hypotézy a předpokládá, že lidé následující normativní pořadí tranzic jsou lépe adaptovaní a dosahují vyšší osobní pohodu než jejich vrstevníci, u kterých se objevuje alternativní pořadí (Furstenberg, 2010; Jackson, 2004). Změna pořadí životních tranzic však nemusí mít vždy stejné důsledky. Krahn se spolupracovníky (2018) upozorňuje, že změna pořadí u některých tranzic (např. dítě před vstupem do manželství) není zejména v současné západní společnosti tak penalizována jako u jiných tranzic a vede tak k postupným změnám v celé společnosti.

2. Holistický přístup k životní dráze

Zatímco analytický přístup popisuje životní dráhu na úrovni jednotlivých životních událostí a tranzic, holistický přístup sledující komplexní trajektorie psychosociálního fungování je dynamičtější: pokrývá delší časové období a zachytává pořadí i trvání celistvých životních oblastí (např. práce, rodina, vzdělání; Mayer, 2009; Salmela-Aro, Kiuru, Nurmi, & Eerola, 2011). Na rozdíl od analytického přístupu může být zejména z hlediska časového provedení mnohem náročnější. Získané typologie jsou výsledky mnohaletých longitudinálních studií čítajících i několik stovek participantů (700 participantů ve studii Eliason et al., 2015; víc než 800 participantů ve studii Oesterle et al., 2010) nebo rozsáhlých průřezových výzkumů sledující životní dráhu retrospektivně (Börsch-Supan, 2013; Di Giulio, Impicciatore, & Sironi, 2019; Jackson & Berkowitz, 2009; Krahn, et al., 2018).

Některé typologie vychází pouze z jediné dimenze životních trajektorií, jako je načasování nebo pořadí (Eisenberg, Spry, & Patton, 2015; Eliason et al., 2015), většina současných přístupů však sleduje při tvorbě komplexních typologií obě dimenze současně. Salmela-Aro se spolupracovníky (2011) zjišťovala u vysokoškolských studentů průběh ve čtyřech trajektoriích (místo bydlení, partnerství, pracovní kariéra a rodičovství) v rozmezí 18 let. Identifikovala 6 vzorců fungování v druhé polovině mladé dospělosti. U *tradicionalistů* (24 % respondentů) probíhaly všechny tranzice v očekávaném čase a pořadí; u *lidí s rychlým začátkem* (15 %) nastupovaly všechny klíčové události velmi brzo; *lidé s raným partnerstvím, ale pozdním rodičovstvím* (15 %) vstupovali do stabilních partnerství už v době univerzitních studií, ale rodiči se stali poměrně pozdě; *kariéristi s nestabilním partnerstvím* (15 %) měli rychlé ukončení studia a nástup do zaměstnání, větší počet partnerství s opakovanými rozchody; *lidé single s pomalou kariérou* (tzv. tápající; 15 %) měli problémy v navazování partnerských vztahů a pomalý rozběh kariéry a *lidé s pomalým začátkem* (19 %) odkládali

kariéru, partnerství i rodičovství. Podobné výsledky zjistila i další finská longitudinální studie u lidí z běžné populace (Räikkönen et al., 2012), ve které se tradiční vzorec fungování v druhé polovině mladé dospělosti objevil u 35 % participantů.

Psychosociální prediktory a souvislosti

Podobně jako výzkumy sledující jednotlivé tranzice, i komplexní vzorce jsou zkoumány v kontextu *psychosociálních prediktorů a souvislostí*. Řada výzkumů uvádí významné rozdíly ve vzorcích na základě určitých charakteristik sledovaných osob, jako je pohlaví nebo socioekonomický status. Genderové rozdíly se objevují především v typologiích vytvořených na základě načasování: ženy častěji patří do typů, pro které je charakteristické časnější načasování (tradiční nebo rychlé vzorce; Jackson & Berkowitz, 2009; Krahn et al., 2018; Räikkönen et al., 2012). Naopak, v pořadí tranzic se muži a ženy obvykle neliší (Oesterle et al., 2010). Vzorce charakteristické opožděným nástupem tranzic se častěji objevují u lidí pocházejících z rodin s vyšším socioekonomickým statusem. Jednou z hlavních příčin je především jejich vyšší dosažené vzdělání, které ovlivňuje načasování dalších životních tranzic (Krahn et al., 2018; Oesterle et al., 2010). V souladu s teorií sociálních hodin (Neugarten, 1996) lidé s tradičními nebo normativními vzorci častěji prožívali vyšší osobní pohodu (Salmela-Aro et al., 2011; Räikkönen et al., 2012). Jacksonová (2004) však zjistila, že normativní nebo „tradiční“ vzorce jsou s vyšší pohodou v americké populaci spojeny pouze u majoritní populace, zatímco u příslušníků menšin (Afro-Američané, Hispánci) jsou s vyšší osobní pohodou spojeny vzorce s jiným uspořádáním životních událostí (podobně i Jackson & Berkowitz, 2009).

De-standardizace, individualizace a další změny životní dráhy v dospělosti

Výzkumy životní dráhy reflektují významné proměny společnosti, a to zejména v posledních desetiletích. Starší studie, zejména ze 70. a počátku 80. let 20. století v návaznosti na tehdejší normativní teorie vývoje (Elder, 1974; Havighurst, 1972; Neugarten, 1996) popisují preskriptivní nebo normativní životní dráhu, zejména v souvislosti s načasováním a pořadím životních tranzic v dospělosti (Hogan, 1978; Rindfuss et al., 1987). Až do 70. let 20. století se projevovala v životní dráze vysoká jednotnost (normativita), později pod vlivem společenských změn (zejména v severoamerické a západoevropské společnosti) došlo k tzv. *druhé demografické tranzici*, která vedla k významným změnám v konstrukci životní dráhy (Brückner & Mayer, 2005). Makrosociální změny, zvyšující se vzdělání a změny hodnot vedly k individualizaci, pluralizaci, de-institucionalizaci a de-standardizaci životních drah (Hofäcker & Chaloupková, 2014; Nico, 2014; Shanahan, 2000; Štípková & Kreidl, 2012).

Většina současných výzkumů sledující vývoj z pohledu životní dráhy se přiklání k tzv. *de-standardizační hypotéze* (Brückner & Mayer, 2005). Jde o předpoklad, že u současných životních drah dochází k procesu de-standardizace a normativní společenská očekávání platí pro stále menší část populace. Jelikož normy společnosti přestávají určovat

načasování i pořadí životních událostí, průběh životní dráhy se stává více různorodý a individualizovaný. Člověk získává vyšší kontrolu nad vlastním životem (Jackson & Berkowitz, 2009; Oesterle et al., 2010). Štípková a Kreidl (2012) na základě výsledků rozsáhlého českého multikohortového výzkumu „Naše společnost“ popsali čtyři hlavní indikátory de-standardizace: konec univerzálního výskytu všech životních událostí (např. bezdětnost), vznik nových etap životní dráhy (např. vynořující se dospělost), rozpojenost jednotlivých tranzic (nap. rodičovství bez manželství) a různorodost pořadí událostí (např. rodičovství před uzavřením manželství). Jednu z příčin de-standardizace a dalších změn v životní dráze vidí výzkumníci v neustále se *zvyšujícím vzdělání*, které posouvá načasování dalších tranzic (Grant & Furstenberg, 2007; Oesterle et al., 2010). Furstenberg (2010, s. 68) v této souvislosti píše o „rozšířeném sociálním rozvrhu“. Jiní za další příčinu zvyšující se de-standardizace životní dráhy považují *snížení* nebo úplnou *absenci společenských sankcí* za nedodržení normativního načasování i pořadí životních tranzic (Krahn et al., 2018; Settersten & Hagestad, 1996): v euro-americké společnosti jde zejména o odkládání životních tranzic (manželství, rodičovství) v mladém dospělosti nebo o změnu jejich pořadí (Arnett, 2015; Hofäcker & Chaloupková, 2014). V této souvislosti někteří autoři místo de-standardizace zmiňují spíše *re-standardizaci* – vznik nové normy (Elzinga & Liefbroer, 2007). Životní trajektorie tak hodnocené původně jako deviantní (Hogan, 1978) se mohou stát dokonce novou normou (pro diskusi viz Hofäcker & Chaloupková, 2014).

Ačkoli člověk v současnosti mnohem více než kdy předtím má možnost ovlivňovat svoji životní dráhu (individualizace), životní tranzice i celé životní trajektorie jsou stále společností významně ovlivňovány. Ekonomické, politické nebo kulturní faktory mohou jejich průběh urychlovat nebo zpomalovat (Grant & Furstenberg, 2007). Ačkoli například manželství ztrácí na své významnosti a v některých zemích Evropy se rodí více dětí mimo manželství než po svatbě, tradiční rodinná trajektorie (manželství následováno rodičovstvím) zůstává stále významným faktorem při plánování životní dráhy (Arnett, 2015; Kohli, 2007).

Navzdory převládající de-standardizační hypotéze se někteří výzkumníci přiklání spíše k opačnému názoru – *standardizaci* životní dráhy. Na nejednoznačnost de-standardizační hypotézy poukazují především mezikohortové (mezigenerační) a mezikulturní studie, které ukazují, že životní dráhy lidí ze stejné věkové kohorty jsou stále podobnější v oblastech jako zdravotní stav, věk dožití, vzdělání nebo zaměstnání (Brückner & Mayer, 2005; Shanahan, 2000). Změny v životní dráze lze sledovat nejlépe právě při mezigeneračním srovnávání: mění se frekvence, pořadí i načasování tranzic – dospělí lidé z nejmladších sledovaných skupin odkládají životní tranzice do stále vyššího věku a zároveň jsou jejich věkové hranice, ve kterých tranzice probíhají, stále širší (Nico, 2014; Ramos, 2018). Studie sledující mezikulturní rozdíly v Evropě poukazují zase na významné rozdíly v životních drahách mezi zeměmi způsobené především různými tradicemi a hodnotami. Spíše než obecná de-standardizace životních drah se tak podle výsledků těchto výzkumů projevují mezigenerační nebo mezikulturní rozdíly, například postupné sjednocení životní dráhy u mužů a žen na základě stále podobnějších trajektorií vzdělání a zaměstnání

(Brückner & Mayer, 2005; Shanahan, 2000) nebo mezikulturní rozdíly v rodinné trajektorii vyplývající z různých vzorců chování, které jsou v těchto společnostech akceptovány (Hofäcker & Chaloupková, 2014; Nico, 2014).

Metodologie výzkumu životní dráhy

Metody, které se využívají pro zjišťování načasování, pořadí, průběhu a obsahu životních tranzic a trajektorií jsou různé. Načasování tranzic se často zkoumá na základě anamnestických otázek, které sledují jejich přítomnost nebo nepřítomnost a věk, ve kterém se u člověka objevují. Naopak, další charakteristiky tranzic se dají zachytit obtížněji a až do druhé poloviny 80. let 20. století nebyly příliš zkoumány. V té době došlo k rozvoji metod pracujících se životními událostmi člověka, které zachytávají osobní (psychologickou) i širší (sociologickou, historickou) rovinu životní dráhy. V současnosti lze pro studium životní dráhy člověka využít několik metod. Mezi nejpoužívanější kvantitativní přístupy patří *analýza historie událostí* (event history analysis; Hašková & Dudová, 2014; Šťastná, 2011), která sleduje jednotlivé životní události a samostatné tranzice a přistupuje k životní dráze spíše z analytického pohledu. Kvantitativní postupy vycházející z holistického přístupu se objevily o něco později. Jde především o *sekvenční analýzu* (sequence analysis; Elder, Kirkpatrick Johnson, & Crosnoe, 2003; Chaloupková, 2009), která nepracuje s jednotlivými tranzicemi, ale s celými životními trajektoriemi (partnerskou, rodinnou, pracovní atd.). Další možností zkoumání životních drah je kvalitativní přístup založený na *analýze životních příběhů* (McAdams, 1996; u nás např. Čermák, 2006; Hasmanová Marhánková, 2012; Hašková & Dudová, 2014; Vítečková, 2010).

Kalendáře životní historie (*life history calendars*; Caspi et al., 1996; Freedman, Thornton, Camburn, Alwin, & Young-DeMarco, 1988) umožňují propojení všech tří metod – kvalitativní analýzy životního příběhu, analýzy historie událostí i sekvenční analýzy (Piccarreta & Struder, 2019). Jejich výhodou ve srovnání s obvyklým anamnestickým dotazníkem je to, že ulehčují vybavení autobiografických vzpomínek a jejich širší zakotvení v životě. Dají se využít u významných i méně významných tranzic a událostí v časových jednotkách upravených podle potřeby výzkumu (den, měsíc, rok; Caspi et al., 1996; Freedman et al., 1988). Mezi jejich nevýhody však patří větší časová náročnost vyplnění i zpracování získaných údajů, což vede k menšímu využití zejména u široce koncipovaných výzkumů, zejména při holistickém nebo kvalitativním zpracování zjištěných údajů (pro přehled Jackson, 2004; Piccarreta & Struder, 2019).

Metodologická stránka výzkumu životní dráhy prošla v posledních desetiletích významnými proměnami. Zatímco studie využívající analyticky zakotvenou analýzu historie událostí převažovaly zejména v počátcích výzkumu životní dráhy, výzkumy popisující celistvé vzorce trajektorií (sekvenční analýza) s longitudinálním dizajnem a využitím komplexních statistických postupů (latentní, shluková analýza, modelování růstových křivek atd.) jsou v posledních letech stále častější (Eisenberg et al., 2015; Eliason et al., 2015; Oesterle et al., 2010; Piccarreta & Struder, 2019).

Výzkum životní dráhy se potýká s několika *limity*, velká část z nich se projevuje u analytického přístupu zaměřeného na jednotlivé tranzice. Ten je až na několik výjimek (Hoffert & Goldscheider, 2010; Holden et al., 2018; Kokko et al., 2009) prováděn *průřezovým způsobem*, i když nutno zmínit, že soubory mnohdy čítají i několik tisíc participantů (Grant & Furstenberg, 2007; Rook, Catalano, & Dooley, 1989). Početně rozsáhlé soubory zahrnující participanty s velkým věkovým rozptylem tak umožňují mezigenerační srovnání (Nico, 2014; Ramos, 2018). Mnoho studií popisujících jednotlivé tranzice se zaměřuje pouze na *jedinou tranzici* (např. mateřství) nebo na *jedinou oblast* (např. manželská a rodinná; pro diskusi Krahn et al., 2018; Oesterle et al., 2010), a mnohé další jsou opomíjeny (např. osamostatnění se od rodičů; pro srovnání Tang, 1997). Drtivá většina výzkumu se soustředí na sledování načasování, případně pořadí životních tranzic a další charakteristiky, jako jsou hustota a časové trvání, bývají zkoumány spíše *zřídka* (Juang & Silbereisen, 2001; Nico, 2014). U výzkumu načasování tranzic jde navíc také o *nejednotný způsob*, jakým se zjišťuje: zejména starší studie se soustředily spíše na průměrný věk, ve kterém životní tranzice proběhla, ale nezabývaly se jejím obvyklým věkovým rozsahem. Novější studie však tento nedostatek částečně napravují (Ravanera, Rajulton, & Burch, 2004).

Další limity se týkají obou přístupů (analytického i holistického) ve zkoumání životní dráhy. Při zkoumání tranzic se mnoho z nich soustředí především na tranzice v *mladé dospělosti* (vstup do zaměstnání, manželství, založení rodiny), pouze výjimečně sledují životní tranzice objevující se v pozdějších obdobích dospělosti jako klimakterium, prarodičovství, odchod do důchodu nebo smrt vlastních rodičů (s výjimkou např. Hasmanová Marhánková, 2012; Chopik et al., 2018; Perrig-Chiello & Perren, 2005). Jedním z hlavních důvodů je relativně krátký časový rozsah (vysoká hustota), ve kterém se v mladé dospělosti tranzice objevují, takže jsou pro výzkum snadněji zachytitelné (Settersten, 2007).

Výsledky řady výzkumů jsou mnohdy spíše *rozporuplné*. Ačkoli mnoho z nich potvrzuje normativní hypotézu, další výsledky poukazují na to, že i časnější nebo pozdější zvládnutí životních tranzic může mít pozitivní dopad na fungování člověka (Booth et al., 2008; Stewart, Ostrove, & Helson, 2001). Výzkumy většinou pracují s *pozitivními životními tranzicemi*, pouze výjimečně se zabývají i negativními životními tranzicemi, jako je rozvod, ztráta zaměstnání nebo smrt blízkého člověka. U těchto typů životních tranzic bývá jejich časnější prožití paradoxně spojeno s nižším stresem, než když se objeví v očekávaném, normativním čase (např. smrt partnera ve stáří; Rook et al., 1989). Podle Shanahana (2000) je však jejich využití ve výzkumu životní dráhy velmi problematické: mnohé z nich jsou totiž poměrně snadno reverzibilní, a navíc jen obtížně umožňují srovnání s druhými lidmi.

Poslední velkou skupinou omezení výzkumů životní dráhy v dospělosti je *dobu narození participantů*. Ačkoli se většina výzkumů zabývá tranzicemi, které se odehrávají především v mladé dospělosti, mnoho i nověji publikovaných studií popisuje životní dráhu lidí narozených zejména v 50. až 70. letech 20. století (Eisenberg et al., 2015; Eliason et al., 2015). Pouze některé pracují s participanty tzv. generace Y (Hofäcker & Chaloupková, 2014;

Hoffert & Goldscheider, 2010; Nico, 2014) a řada z nich popisuje specifické charakteristiky typické právě pro tuto generaci, které se v předešlých věkových skupinách neobjevovaly (Chaloupková, 2010a; Krahn & Galambos, 2014; Twenge, Campbell, Hoffman, & Lance, 2010).

Další směřování výzkumu

Další směřování výzkumu životní dráhy významně souvisí s jeho limity, které se novější výzkumy snaží co nejvíc eliminovat. Stále větší důraz je kladen na holistický přístup, který přináší komplexní typologie a popisuje různé životní tranzice, jejich načasování a pořadí. To je umožněno i díky narůstajícímu počtu longitudinálních studií (Mayer, 2009). S rozvíjejícími se možnostmi longitudinálního a průřezového výzkumu se studie stále více soustředí na rozsáhlejší soubory (Beal et al., 2016; Pampel et al., 2014). Začínají se objevovat postupy, které kombinují analytický a holistický přístup ke zkoumání životní dráhy a využívají tak výhody analýzy historie událostí i sekvenční analýzy (pro přehled Piccarreta & Struder, 2019). Narůstá také podíl výzkumů, které díky rozsáhlým souborům s různými věkovými kohortami sledují i mezigenerační rozdíly v životní dráze (Brückner & Mayer, 2005; Nico, 2014; Ramos, 2018; Štípková & Kreidl, 2012). V neposlední řadě větší zapojení studií ze zemí s různými kulturně-historickými podmínkami vede k postupné systematizaci mezikulturního výzkumu sledujícího dopad makrosociálních charakteristik na životní dráhu jedince (Hofäcker & Chaloupková, 2014; Silbereisen & Chen, 2010).

Grantová podpora

Výzkum byl podpořen grantem GA ČR reg. č. 18-11996S a RVO 68081740.

Reference

- Abele, A. E., & Spurk, D. (2011). The dual impact of gender and the influence of timing of parenthood on men's and women's career development: Longitudinal findings. *International Journal of Behavioral Development*, 35, 225–232. <https://doi.org/10.1177/0165025411398181>
- Arnett, J. J. (Ed.) (2015). *The Oxford handbook of emerging adulthood*. New York: Oxford University Press.
- Beal, S. J., Crockett, L. J., & Peugh, J. (2016). Adolescents' changing future expectations predict the timing of adult role transitions. *Developmental Psychology*, 52, 1606–1618. doi:10.1037/dev0000189
- Bernardi, L., Huinink, J., & Settersten, R. A. (Eds.) (2019). Theoretical and methodological frontiers in life course research. *Advances in Life Course Research*, 41. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2019.04.001>
- Berthelon, M., Kruger, D. I., & Eberhard, J. P. (2017). Estimating the effects of teen motherhood in Chile: A family fixed effects approach. *Estudios De Economia*, 44, 5–32. <http://dx.doi.org/10.4067/S0718-52862017000100005>
- Booth, A., Rustenbach, E., & McHale, S. (2008). Early family transitions and depressive symptom changes from adolescence to early adulthood. *Journal of Marriage and Family*, 70, 3–14. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2007.00457.x>
- Börsch-Supan, A. (Ed.) (2013). *Active ageing and solidarity between generations in Europe: first results from SHARE after the economic crisis*. Berlin: De Gruyter.

- Brückner, H., & Mayer, K. U. (2005). De-standardization of the life course: What it might mean? And if it means anything, whether it actually took place? *Advances in Life Course Research*, 9, 27–53. [https://doi.org/10.1016/S1040-2608\(04\)09002-1](https://doi.org/10.1016/S1040-2608(04)09002-1)
- Caspi, A., Elder, G. H. Jr., & Bem, D. J. (1988). Moving away from the world: Life-course patterns of shy children. *Developmental Psychology*, 24, 824–831. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.24.6.824>
- Caspi, A., Moffitt, T., Thornton, A., Freedman, D., Amell, J.W., Harrington, H., & Silva, P.A. (1996). The Life History Calendar: A research and clinical assessment method for collecting retrospective event-history data. *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 6, 101–114. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1234-988X\(199607\)6:2<101:AID-MPR156>3.3.CO;2-E](https://doi.org/10.1002/(SICI)1234-988X(199607)6:2<101:AID-MPR156>3.3.CO;2-E)
- Čermák, I. (2006). Narativně orientovaná analýza. In M. Blatný (Ed.), *Metodologie psychologického výzkumu: Konsilience v rozmanitosti* (s. 85–109). Praha: Academia.
- Dennissen, J. J. A., Asendorpf, J. B., & van Aken, M. A. G. (2008). Childhood personality predicts long-term trajectories of shyness and aggressiveness in the context of demographic transitions in emerging adulthood. *Journal of Personality*, 76, 67–99. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2007.00480.x>
- Di Giulio, P., Impicciatore, R., & Sironi, M. (2019). The changing pattern of cohabitation: A sequence analysis approach. *Demographic Research*, 40, 1211–1248. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2019.40.42>
- Eisenberg, M. E., Spry, E., & Patton, G. C. (2015). From emerging to established: Longitudinal patterns in the timing of transition events among Australian emerging adults. *Emerging Adulthood*, 3, 277–281. <https://doi.org/10.1177/2167696815574639>
- Elder, G. H. (1974). *Children of the Great depression: social change in life experience*. Chicago: University of Chicago Press.
- Elder, G. H., Jr. (1994). Time, human agency, and social change: Perspectives on the life course. *Social Psychology Quarterly*, 57, 4–15. <https://doi.org/10.2307/2786971>
- Elder, G. H. Jr., Kirkpatrick Johnson, M., & Crosnoe, R. (2003). The emergence and development of life course theory. In J. T. Mortimer & M. J. Shanahan (Eds.), *Handbook of the life course* (s. 3–19). New York: Kluwer.
- Eliason, S. R., Mortimer, J. T., & Vuolo, M. (2015). The transition to adulthood: Life course structures and subjective perceptions. *Social Psychology Quarterly*, 20, 1–23. <https://doi.org/10.1177/0190272515582002>
- Elzinga, C. H., & Liefbroer, A. C. (2007). De-standardization of family-life trajectories of young adults: A cross-national comparison using sequence analysis. *European Journal of Population*, 23, 225–250. <https://doi.org/10.1007/s10680-007-9133-7>
- Freedman, D., Thornton, A., Camburn, D., Alwin, D., & Young-DeMarco, L. (1988). The Life History Calendar: A technique for collecting retrospective data. *Sociological Methodology*, 18, 37–68. <https://doi.org/10.2307/271044>
- Furstenberg, F. F. (2010). On a new schedule: Transitions to adulthood and family change. *The Future of Children*, 20, 67–87. <https://doi.org/10.1353/foc.0.0038>
- Gillernová, I., Kebza, V., & Ryměš, M. (2011). *Psychologické aspekty změn v české společnosti: člověk na přelomu tisíciletí*. Praha: Grada.
- Grant, M. J., & Furstenberg, F. F., Jr. (2007). Changes in the transition to adulthood in less developed countries. *European Journal of Population*, 23, 415–428. <https://doi.org/10.1007/s10680-007-9131-9>
- Hasmanová Marhánková, J. (2012). Ovdovění a partnerské vztahy žen ve stáří. In J. Hasmanová Marhánková & J. Kreidl (Eds.) (2012). *Proměny partnerství. Životní dráhy a partnerství v české společnosti* (s. 194–217). Praha: SLON – Sociologické nakladatelství / Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Hašková, H. (Ed.) (2014). *Vlastní cestou? Životní dráhy v pozdně moderní společnosti*. Praha: SLON – Sociologické nakladatelství / Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

- Hašková, H., & Dudová, R. (2014). Kvantitativní a kvalitativní přístupy ve výzkumu životních drah. *Data a výzkum – SDA Info*, 8, 5–24. <http://dx.doi.org/10.13060/23362391.2014.8.1.112>
- Havighurst, R. J. (1972). *Developmental tasks and education* (3rd edition). New York: McKay.
- Helms-Erikson, H. (2001). Marital quality ten years after the transition to parenthood: Implications of the timing of parenthood and the division of housework. *Journal of Marriage and Family*, 63, 1099–1110. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2001.01099.x>
- Hofäcker, D., & Chaloupková, J. (2014). Patterns of family life courses in Europe – between standardisation and diversity. A cross-national comparison of family trajectories and life course norms in European countries. *Comparative Population Studies*, 39, 559–586. <http://dx.doi.org/10.12765/CPOS-2014-11en>
- Hoffert, S. L., & Goldscheider, F. (2010). Family structure and the transition to early parenthood. *Demography*, 47, 415–537. <https://doi.org/10.1353/dem.0.0102>
- Hogan, D. P. (1978). The variable order of events in the life course. *American Sociological Review*, 43, 573–586. <https://doi.org/10.2307/2094780>
- Holden, L., Hockey, R., Ware, R. S., & Lee, C. (2018). Mental health-related quality of life and the timing of motherhood: A 16-year longitudinal study of a national cohort of young Australian women. *Quality of Life Research: An International Journal of Quality of Life Aspects of Treatment, Care and Rehabilitation*, 27, 923–935. <https://doi.org/10.1007/s11136-018-1786-7>
- Holden, L., Lee, C., & Ware, R. (2013). Timing of motherhood is associated with poor mental health. *Australian Nursing & Midwifery Journal*, 21, 45.
- Chaloupková, J. (2006). Dohromady, nebo každý zvlášť? Hospodaření s příjmy manželských a nesezdaných párů. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 42, 971–986.
- Chaloupková, J. (2009). Výzkum životní dráhy a analýza sekvencí: možnosti studia rodinných drah. *Data a výzkum – SDA Info*, 3, 241–258.
- Chaloupková, J. (Ed.). (2010a). *Proměny rodinných a profesních startů*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i.
- Chaloupková, J. (2010b). Rodinné a pracovní starty: rozmanitost modelů vstupu do dospělosti v evropských zemích. In J. Chaloupková (Ed.), *Proměny rodinných a profesních startů* (s. 25–51). Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i.
- Chopik, W. J., Bremner, R. H., Johnson, D. J., & Giasson, H. L. (2018). Age differences in age perception and developmental transitions. *Frontiers in Psychology*, 9, article 67. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00067>
- Jackson, P. B. (2004). Role sequencing: Does order matter for mental health? *Journal of Health and Social Behavior*, 45, 132–154. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00067>
- Jackson, P. B., & Berkowitz, A. (2009). The structure of the life course: Gender and racioethnic variation in the occurrence and sequencing of role transitions. In R. MacMillan (Ed.), *The structure of the life course: Standardized? Individualized? Differentiated?* (Advances in the life course, vol. 9) (s. 55–90). Oxford: Elsevier.
- Johnson, M. K., Crosnoe, R., & Elder, G. H. (2011). Insights on adolescents from a life course perspective. *Journal of Research on Adolescence*, 21, 273–280. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2010.00728.x>
- Jochmann, V. (1992). Andragogika a „škola mužného věku, obsahující umění dobře žít a všechno zdárně konat“ (Komenský). In *Sborník referátů z celostátního sympozia*. Olomouc.
- Juang, L. P., & Silbereisen, R. K. (2001). Family transitions for young adult women in the context of a changed Germany. *American Behavioral Scientist*, 44, 1899–1917. <https://doi.org/10.1177/00027640121958212>
- Kerr, M., Lambert, W. W., & Bem, D. J. (1996). Life course sequelae of childhood shyness in Sweden: Comparison with the United States. *Developmental Psychology*, 32, 1100–1105. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.32.6.1100>

- Kohli, M. (2007). The institutionalization of the life course: Looking back to look ahead. *Research in Human Development*, 4, 253–271. <https://doi.org/10.1080/15427600701663122>
- Kokko, K., Pulkkinen, L., & Mesiäinen, P. (2009). Timing of parenthood in relation to other life transitions and adult social functioning. *International Journal of Behavioral Development*, 33, 356–365. <https://doi.org/10.1177/0165025409103873>
- Kokko, K., Pulkkinen, L., Mesiäinen, P., & Lyyra, A.-L. (2008). Trajectories based on post-comprehensive and higher education: Correlates and antecedents. *Journal of Social Issues*, 64, 59–76. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2008.00548.x>
- Kokko, K., Pulkkinen, L., & Puustinen, M. (2000). Selection into long-term unemployment and its psychological consequences. *International Journal of Behavioral Development*, 24, 310–320. <https://doi.org/10.1080/01650250050118295>
- Koropecj-Cox, T., Pienta, A. M., & Brown, T. H. (2007). Women of the 1950s and the “normative” life course: The implications of childlessness, fertility timing, and marital status for psychological well-being in late midlife. *International Journal of Aging and Human Development*, 64, 299–330. <https://doi.org/10.2190/8PTL-P745-58U1-3330>
- Koščo, J. (1971). *Psychologické poradenstvo v školskom a psychologickom vývine*. Bratislava: SPN.
- Koščo, J. (1986). *Poradenská psychológia*. Bratislava: SPN.
- Krahn, H. J., & Galambos, N. L. (2014). Work values and beliefs of ‘Generation X’ and ‘Generation Y’. *Journal of Youth Studies*, 17, 92–112. <https://doi.org/10.1080/13676261.2013.815701>
- Krahn, H. J., Chai, C.-A., Fang, S., Galambos, N. L., & Johnson, M. D. (2018). Quick, uncertain, and delayed adults: Timing, sequencing and duration of youth-adult transition in Canada. *Journal of Youth Studies*, 21, 905–921. <https://doi.org/10.1080/13676261.2017.1421750>
- Lacinová, L., Ježek, S., & Macek, P. (Eds.) (2016). *Cesty do dospělosti: psychologické a sociální charakteristiky dnešních dvacátníků*. Brno: Masarykova univerzita.
- Mannheim, K., & Kecskemeti, P. (1964). *Essays on the sociology of knowledge* (3rd edition). London: Routledge & Kegan Paul.
- Mayer, K. U. (2009). *New directions in life course research. Working paper nr. 122*. Mannheim: Mannheim-Zentrum für Europäische Sozialforschung.
- McAdams, D. P. (1996). Narrating the self in adulthood. In J. Birren, G. Kenyon, J. E. Ruth, J. J. F. Shroets, & J. Svendsen (Eds.), *Aging and biography: Explorations in adult development* (s. 131–148). New York: Springer.
- Mouw, T. (2005). Sequences of early adult transitions. In R. A. Settersten, Jr., F. F. Furstenberg, Jr., & R. G. Rumbaut (Eds.), *On the frontier of adulthood. Theory, research, and public policy* (s. 256–291). Chicago: University of Chicago Press.
- Neugarten, B. L. (1979). Time, age, and the life cycle. *American Journal of Psychiatry*, 136, 887–894. doi: <https://doi.org/10.1176/ajp.136.7.887>
- Neugarten, B. L. (1996). *The meanings of age: Selected papers of Bernice L. Neugarten*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Nico, M. (2014). Variability in the transition to adulthood in Europe: A critical approach to de-standardization of the life course. *Journal of Youth Studies*, 17, 166–182. <https://doi.org/10.1080/13676261.2013.805877>
- Nový, L. (1989). *Životní dráha jako sociologický problém*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- Oesterle, S., Hawkins, J. D., Hill, K. G., & Bailey, J. A. (2010). Men’s and women’s pathways to adulthood and their adolescent precursors. *Journal of Marriage and Family*, 72, 1436–1453. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00775.x>
- Pampel, F. C., Mollborn, S., & Lawrence, E. M. (2014). Life course transitions in early adulthood and socioeconomic disparities in tobacco use. *Social Science Research*, 43, 45–59. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2013.08.005>

- Parry, E., & Urwin, P. (2009). Generational differences in work values: A review of theory and evidence. *International Journal of Management Reviews*, 13, 79–96. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2370.2010.00285.x>
- Pařízková, A. (2012). Vývoj sociologického pohledu na životní cyklus a životní dráhy. In J. Hasmanová Marhánková & M. Kreidl (Eds.), *Proměny partnerství. Životní dráhy a partnerství v české společnosti* (s. 22–37). Praha: SLON – Sociologické nakladatelství / Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Perrig-Chiello, P., & Perren, S. (2005). Biographical transitions from a midlife perspective. *Journal of Adult Development*, 12, 169–181. <https://doi.org/10.1007/s10804-005-7085-x>
- Peterson, C. C. (1996). The ticking of the social clock: Adult's beliefs about the timing of transition events. *International Journal of Aging and Human Development*, 42, 189–203. <https://doi.org/10.2190/MMDD-F9YP-NPN8-720M>
- Piccarreta, R., & Struder, M. (2019). Holistic analysis of the life course: Methodological challenges and new perspectives. *Advances in Life Course Research*, 41, article 1000251. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2018.10.004>
- Räikkönen, E., Kokko, K., Chen, M., & Pulkkinen, L. (2012). Patterns of adult roles, their antecedents and psychosocial wellbeing among Finns born in 1959. *Longitudinal and Life Course Studies*, 3, 211–227. <http://dx.doi.org/10.14301/llcs.v3i2.180>
- Räikkönen, E., Kokko, K., & Rantanen, J. (2011). Timing of adult transitions. Antecedents and implications for psychological functioning. *European Psychologist*, 16, 314–323. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000050>
- Ramos, V. (2018). Transitions to adulthood and generational change in Portugal. *Societies*, 8, 1–18. <https://doi.org/10.3390/soc8020021>
- Ravanera, Z. R., Rajulton, F., & Burch, T. K. (2004). Patterns of age variability in life course transitions. *Canadian Journal of Sociology*, 29, 527–542. <https://doi.org/10.2307/3654709>
- Rindfuss, R. R., Swicegood, C. G., & Rosenfeld, R. A. (1987). Disorder in the life course: How common and does it matter? *American Sociological Review*, 52, 785–801. <https://doi.org/10.2307/2095835>
- Rook, K. S., Catalano, R., & Dooley, D. (1989). The timing of major life events: Effects of departing from the social clock. *American Journal of Community Psychology*, 17, 233–258. <https://doi.org/10.1007/BF00931009>
- Salmela-Aro, K., Kiuru, N., Nurmi, J.-E., & Eerola, M. (2011). Mapping pathways to adulthood among Finnish university students: Sequences, patterns, variations in family- and work-related roles. *Advances in Life Course Research*, 16, 25–41. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2011.01.003>
- Settersten, R. A., Jr. (2007). The new landscape of adult life: Road maps, signposts, and speed lines. *Research in Human Development*, 4, 239–252. <https://doi.org/10.1080/15427600701663098>
- Settersten, R. A., Jr., & Hagestad, G. O. (1996). What's the latest? Cultural age deadlines for family transitions. *The Gerontologist*, 36, 178–188. <https://doi.org/10.1093/geront/36.2.178>
- Settersten, R. A., & Mayer, K. U. (1997). The measurement of age, age structuring, and the life course. *Annual Review of Sociology*, 23, 233–261. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.23.1.233>
- Shanahan, M. J. (2000). Pathways to adulthood in changing societies: Variability and mechanisms in life course perspectives. *Annual Review of Sociology*, 26, 667–692. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.26.1.667>
- Schulenberg, J., & Schoon, I. (2012). The transition to adulthood across time and space: Overview of special section. *Longitudinal and Life Course Studies*, 3, 164–172. <https://doi.org/10.14301/llcs.v3i2.194>
- Schulz, R., & Heckhausen, J. (1996). A lifespan model of successful aging. *American Psychologist*, 51, 702–714. <https://doi.org/10.1037//0003-066X.51.7.702>
- Silbereisen, R. K., & Chen, X. (2010) (Eds.). *Social change and human development: Concept and results*. London: Sage.

- Stewart, A. J., Ostrove, J. M., & Helson, R. (2001). Middle aging in women: Patterns of personality change from the 30s to the 50s. *Journal of Adult Development*, 8, 23–37. <https://doi.org/10.1023/A:1026445704288>
- Šťastná, A. (2011). Analýza historie událostí (event history analýza) – možnosti a základní principy při studiu životních drah. *Data a výzkum – SDA Info*, 5, 59–83.
- Štípková, M., & Kreidl, M. (2012). Proměna načasování událostí životních drah. In J. Hasmanová Marhánková & M. Kreidl (Eds.), *Proměny partnerství. Životní dráhy a partnerství v české společnosti* (s. 38–72). Praha: SLON – Sociologické nakladatelství / Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Tang, S. (1997). The timing of home leaving: A comparison of early, on-time, and late home leavers. *Journal of Youth and Adolescence*, 26, 13–22. <https://doi.org/10.1023/A:1024584011199>
- Twenge, J. M., Campbell, S. M., Hoffman, B. J., & Lance, C. E. (2010). Generational differences in work values: Leisure and extrinsic values increasing, social and intrinsic values decreasing. *Journal of Management*, 36, 1117–1142. <https://doi.org/10.1177/0149206309352246>
- Vítečková, M. (2010). Rodičovství v nesezdaném soužití. In J. Chaloupková (Ed.), *Proměny rodinných a profesních startů* (s. 117–150). Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i.

Korespondenční autorka: Katarína Millová, Psychologický ústav AV ČR, Veverří 97, 602 00 Brno, Česká republika. E-mail: katarina@psu.cas.cz

Millová, K. (2020). Životní tranzice v dospělosti z pohledu životní dráhy: přehledová studie. *Psychologie a její kontexty*, 11(1), 5–22. <https://doi.org/10.15452/PsyX.2020.11.0001>